

A MAGYAR KERESKEDELEM ÉS IPAR KIFEJLŐDÉSE (1867—1890)

A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLET átalakulásának és megerősödésének legszembetűnőbb vonása a kereskedelemnek és iparnak lassú kibontakozása az 1867-ben fennállt kezdetleges viszonyokból. A mezőgazdaság megerősödött és modernizálódott, az ipar azonban megteremtődött e korban. Előbb a kereskedelem izmosodik meg. Egészséges iparvállalatok a hetvenes években, a malomipartól és a nyomdákától eltekintve, még csak szórványosan keletkeznek. Amikor a kereskedelem elég tőkét gyűjtött, érdeklődése — főleg 1880-tól kezdve — az ipar felé kezd fordulni. Közben megerősödtek a bankok is. Ezek a hetvenes években erős rázkódtatásokon mentek keresztül, de ezek elmúltával a megmaradt vállalatok a nyolcvanas években szintén erőteljesen kiveszik részüket az iparvállalatok alapításából. Az iparban foglalkoztatott lakosság 1869 és 1890 között 647.000-ről 913.000-re emelkedik.

A kereskedelem a hetvenes években még nagyrészen régi pesti patrícius-családok kezében van. A Heinrich- és Schopper, (később Tömöry) családok tagjai vaskereskedők, a Jálics-család borkereskedő és melléjük sorakoznak az Aebly- és Gschwindt-családok, valamint a Sopronból származó Kochmeister Frigyes, aki drogériája mellett terménykereskedést folytat és nemcsak nagy vagyonra, de elismert tekintélyre is tesz szert. Óvatos, tapasztalt kereskedő, aki mint a budapesti kereskedelmi és iparkamara, majd pedig a budapesti áru- és értéktőzsde elnöke, megfontoltan és szilárdan képviseli a kereskedelmi és ipari társadalom összességének érdekeit és személyes közreműködésével, tőkéjével sok új vállalatot segít életre kelteni. Számos cég foglalkozik a terményüzlettel; így a Deutsch Ignác és Fia cég, amely Aradon történt megalapítása után a malomiparban már szerepet játszik és később a cukoripar terén lép fel kezdeményezőleg, az 1806-ban megalakult Heller M. és Társa cég, amelybe a nyolcvanas évek végén Klein Gyula társul bele, az európai hírű Strasser és König cég, a Weil és Guttmann cég, amelynek egyik tagja, Guttmann, később Németországba költözött és ott az egyik legnagyobb pénzügyintézetnek, a Dresdner Bank-nak megalapítója lett, stb. Az egészen modem eszközökkel dolgozó, európai látókörű, Mannheimből ideszármazott Hirsch Jakab, az eszes, egyszerű, 80 éves korában is lóvasúton utazó Ullmann Mór György az említett cégekkel vetekednek abban, hogy a termény-

¹ Mutatvány szerzőnek „A dualizmus története“ című sajtó alatt levő kétkötetes munkájából, melyet a Magyar Szemle Társaság folyó év áprilisában fog megjelentetni.

kereskedelmet Magyarországon az európai viszonylatokba belekapcsolják és nemzetközivé teyék. A terményüzlet mellett a gyapjúkereskedelem bír fontossággal, amely abban az időben, amikor az ausztráliai gyapjú még nem jelent meg az európai piacon, a magyar gyapjú finomságánál és keresett voltánál fogva a magyar kereskedelemnek legjövendelmézőbb ága volt. Számos nagy vagyon — a Wodianer, Koppel (később Harkányi), Kohner, Herzog stb. családok vagyona — nagyrészen a gyapjúkereskedelemből származik. A dohányüzleten szerezték meg nagyrészen vagyonukat a Schossberger-, Gomperz- és később a Herzog-család, a faüzleten a Guttmann- és Neuschloss-családok stb. Mindezek a vagyonok később nagyrészen új iparvállalatokban nyertek gyümölcsöző elhelyezést.

Egy másik előzménye volt a magyar ipar fejlődésének a magyar bankok megerősödése. 1867 és 1890 között a magyar hitelintézetek száma — az 1873 és 1880 közt beállt stagnádó dacára — 11-ről 156-ra, a földhitelintézeteké i-ről 5-re, a takarékpénztáraké 29-ről 455-re emelkedett. 1867-ben 2600, 1890-ben 230 négyzetkilométerre esett egy-egy hitelintézet. A kiegyezés megkötésekor az 1842-ben megalakult Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az ország egyetlen bankintézete. 1867-ben jön létre a Magyar Általános Hitelbank, aztán a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank. Ezek — egyes takarékpénztárakkal együtt — túlélték a hetvenes évek elején bekövetkezett pénzügyi válságot, amelynek számos más, szintén újonnan megalapított bank áldozatául esett: így pl. a Franco-Magyar Bank, az Angol-Magyar Bank, a Földhitelbank stb. 1880-ban alakul meg a párizsi Bontoux-bankház alapításaként az Országos Bank, amely azonban a francia intézet bukása után szintén meginog és amelynek vállalatait az 1890-ben megalakult Első Magyar Iparbank veszi át. A magyar bankok alaptőkéje 1867-ben 8.5 millió, 1890-ben 48 millió forint, az összes hitelintézeteké ugyanebben az időben 10.8 millió forintról 126.3 millióra emelkedik. Az összes hitelintézetek tartaléktőkéje 1867-ben 3.7 millió, 1890-ben 54.2 millió forint, ebből a bankokra esik 101.000, illetve 7.7 millió. A takarékbetétek kitesznek 1860-ban 38.9, 1870-ben 131.5 és 1890-ben 576 millió forintot — a tőkeképződés tehát a bekövetkezett megrázkódtatások dacára szépen haladt. A bankok váltótárcája 1867-ben 6.2 millió, 1890-ben 91 millió forintra rúgott, az összes intézetek váltótárcája ugyanebben az időszakban 41 millióról 362 millióra emelkedett. A legkisebb kamat 1875-ben a pénzüzetek 74%-ánál több mint 9.5%, 1894-ben az intézetek 75.2%-ánál van 7.5%-on alul.

A magyar bankok sorában a legelőkelőbb helyet ebben a korban az Első Magyar Általános Hitelbank—a Rotschild-bankház alapítása—foglalja el. A bank 1867-ben alakult meg 6 millió forint részvénytőkével, amely 1890-ig 10 millióra emelkedett. Nagy szerepe volt az állam kölcsönműveleteiben és a vasútépítéshez szükséges tőkék egy részének beszerzésében. Élén mint elnök előbb báró Sennyey Pál, majd gróf Andrassy Aladár, a külügyminiszter öccse áll. Első igazgatója Weninger Vince volt, aki az 1867-es kiegyezés előkészítésével kapcsolatos, az osztrák kormánnyal folytatott pénzügyi tárgyalásokban pénzügy-

miniszteri tanácsos volt és mint Lónyay jobbkeze szerepelt. Puritán jellemű, alapos, nagy tudású ember volt, akit a pénzügyminiszterséggel is megkínáltak, de ő azt nem vállalta. Halála után helyét 1880-ban ugyancsak egy pénzügyminiszteri tanácsos, örgróf PaUavicini Ede foglalta el, aki a Hitelbank élén világoseszű és nyiltfejű embernek bizonyult. 1878-tól kezdve tűnt fel a bank vezetésében egy akkor még csak 28 éves fiatal ember: Kornfeld Zsigmond, aki egy bizonyos tőzsdei visszaélések miatt elbocsátott igazgató helyébe került le a Hitelbankhoz a bécsi Rotschild-ház bizalmi embereként. Kornfeld nagykoncepciójú financier volt. Széleskörű gazdasági ismeretei és átfogó elméje, amely a felvetődött kérdések minden vonatkozását tisztán látta, egyesült személyében az eszmék megvalósítására szükséges gyakorlati képességekkel. Biztos intuícióval ragadta meg a kínálózó lehetőségeket és tele volt újszerű, sokszor merésznek látszó, de a nagy tapasztalataiban bírt szilárd alapot soha el nem hagyó meglátásokkal és eredeti ötletekkel. Ennek a kivételes tehetségű férfiúnak a magyar ipar szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt. Az elsőkhöz tartozott, akik belátták, hogy Magyarországon az addig majdnem egyedülálló malomipar körén kívül is vannak lehetőségek egy önálló magyar ipar fejlesztésére. Elgondolásai, amelyeket a Hitelbank élén — később mint Pallavicini utóda vezérigazgatói állásban — gyakorlatilag is megvalósított, új irányt adtak a magyar nagyipar fejlődésének.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nagy múltja dacára, — ez az intézet nyerte el 1849-ben a magyar jegybank szerepét és adta ki az ú. n. Kossuth-bankókat — a hetvenes években csak egy kis, lokális jelentőségű bankház jellegével bírt, amely a budapesti kereskedelmet szolgálta ki. Élén egyes tekintélyes budapesti kereskedők — Jálics, Tömöry Jenő, Róna Lajos — állnak. Vezetése azonban a hetvenes években, amikor a vezérigazgatói teendőket Sártory Frigyes látja el, még nívótlan és nem mutat nagyobb látóhatárt. Az ország jelentőségre is legelső pénzintézeteinek sorába való emelkedése 1881-ben kezdődik, amikor Láczy Leó a Kereskedelmi Banknak egy, a bécsi Länderbanknál lévő nagyobb részvénytöredékét helyezi el és ennek fejében az intézet vezérigazgatója lesz, ahol azután kitűnő fiatal erővel — Weisz Fülöp, Fellner Henrik, Vass Ferenc — veszi magát körül. Rendkívül eszes, körültekintő, sok gyakorlati érzékkel és jelentékeny szervező erővel rendelkező férfi, akinek irányítása mellett az intézet rohamosan halad. Láczy ettől kezdve Kornfeld mellett az ország vezető pénzügyi szaktekintélye lesz. Kornfeld szélesebb látókörű, mélyebb gondolkodású, Láczy és vezérkara gyakorlatiasabb emberek. Láczy a mindenkori konjunktúra végéig lát, Kornfeld szereti előre látni hosszú évek fejlődését. Bankjaik nagyságának és jelentőségének megalapításán kívül mindketten természetesen a közérdek ápolását is feladatuknak tekintik. Kornfeld gondolkodásában és működésében ez a szempont erősebben domborodik ki, alkotásaiban azonban Láczy vetekedik vele.

A Magyar Leszámloló és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank élén két fivér áll: Beck Miksa és Beck Nándor. Mindketten

mint egészen fiatal emberek kerülnek ezekhez az intézetekhez és velük együtt nőnek naggyá, — mindkettő Széll Kálmán tekintélyére támaszkodik, aki a pénzügyminiszterségről való lemondása után mindkét intézet elnöke lesz és kifogyhatatlan tetterejét, mozgékonyágát, tapasztalatait és találékonyágát ezeken az intézeteken belül érvényesíti.

A budapesti bankok a nyolcvanas évek folyamán erős, megfelelő tőkék felett rendelkező, az ország határain kívül is bizalmat keltő intézetekké válnak, amelyek erőiket szintén képesek az iparosítás szolgálatába állítani.

A magyar ipar körében a kiegyezés megkötését követő években elsősorban a malomipar válik ki, ami Magyarország mezőgazdasági jellegénél fogva, s a búzatermelésnek a mezőgazdaságban elfoglalt szerepére való tekintettel érthető. 1866-ban jön létre, még túlnyomóan külföldi tőkével, az Első Budapesti Gőzmalom, a Concordia-malom, a Victoria-malom és a Ceglédi Gőzmalom; 1868-ban az Erzsébet-gőzmalom és a Pesti Molnások és Sütők gőzmalma, 1869-ben gőzmalomok keletkeznek Félegyházán, Kecskeméten, Losoncon, stb. „Nagyobb berendezésű malom“ neve alatt a statisztika 1870-ben már 98 vállalatot ölel fel, 1890-ig ezek száma 358-ra emelkedik. Az országban létező 60 részvénytársulati malom 1880-ban 9.8 millió forint alaptőke mellett 900.000 forint, 1890-ben 11 millió alaptőke mellett 2 millió forint nyereséget mutat ki. Budapesten 1864-ben (?) az akkor létezett három malom 466.000 mm búzát őröl fel, 1890-ben 11 malom 6 millió mm-t. A magyar malomipar európai színvonalra való emelésében a Svájcból bevándorolt Hagenmacher Henrik és Hagenmacher Károly fejtenek ki irányító tevékenységet és működésük ebben az iparban új korszakot nyit meg. A két fivér közül Károly kiváló szakember a malomtechnika terén, amelyet saját találmányaival tökéletesít, míg Henrik a vállalatok pénzügyi alapjai megszervezésének szenteli magát. Működésük a Budapesti gőzmalom r.-t.-ből indul ki, de aztán több más malomra is kiterjed. Mellettük a magyar malomipar modernizálásának úttörőiként meg kell említeni a fáradhatatlan Kochmeister Frigyeszt, aki Burchard Komáddal együtt a Hengermalomnál, Ullmann Mór Györgyöt, aki a Lujza-malomnál fejt ki eredményes tevékenységet és Deutsch Bernátot, a Deutsch Ignác és Fia cég főnökét, aki a Concordia-malomnál van érdekelve.

A malomiparon kívül főleg a gépipar az, amelynek terén már a kiegyezést követő években életképes nagyvállalatok alakulnak. A legjelentékenyebb a Ganz és Társa részvénytársaság, amelynek előbb Somssich Pál, majd Wahrmann Mór az elnöke, — tulajdonképpeni lelke azonban a vállalat vezérigazgatója, Mechwart András. Németországból vándorolt be mint fiatal ember, aki itt a vasútépítéseknek akart elhelyezkedni, de megismerkedvén egy budapesti vasöntöde és gépgyár tulajdonosával, Ganz Ábrahámmal, ennek üzletébe lépett be és azt Ganz halála után egészen maga vette át. A gyár eleinte vasút-felszerelési cikkekre rendezkedett be, amikor pedig a vasútépítések terén fennakadás következett be, malomberendezések, különösen hengercikkek előállítására koncentrált a figyelmét, amelyeket Mechwart több találmányával tökéletesített. Mechwart kiváló mérnök volt, aki

vállalatának fejlesztésében nagy körültekintést mutatott és aki minden újonnan keletkezett szükségletet gyorsan felismerve, fokozatosan kiterjesztette gyára gyártási körét vagonokra, majd 1879-től kezdve villamosági cikkekre is. A gyár fejlődésében nagy szerepe volt kiváló mérnöki karának is, közülük Zipernovszky Károly, Bláthy Ottó Titusz, Gulden Gyula és Déry Miksa az elektromosipar, Bánki Donát a gőzgépgyártás terén válik ki. Mint második nagyobb gépgyári vállalat a Schück-gyár alakul Nagel Hermann és Schlick Béla vezetése alatt. 1864-ben Sopronból Budapestre költözött a Láng-féle vasöntöde és gépgyár is. Két további gépgyár, a Magyar-belga gép- és hajógyár és a Magyar-svájci gép- és vagongyár már 1870-ben fennakadnak. Az állam megvásárolja a két vállalatot és belőlük alakítja meg az Államvasúti Gépgyárat, amely 1875-ben hidépítésekre, 1877/78-ban mezőgazdasági gépekre, 1879-ben pedig hengerszékek gyártására is berendezkedik és 1880-ban a diósgyőri állami vasművekkel olvad össze.

A nyolcvanas években a magyar ipar — ha egyes szórványosan létező jelentéktelenebb vállalatoktól eltekintünk — a malomiparra és gépiparra szorítkozik. Csak ez a kettő áll európai színvonalon és csak ennek a kettőnek van európai jelentősége. Csak a nyolcvanas években érte el a tőkegyűjtés azt a mértéket, hogy az iparosodási folyamat nagyobb arányban lehetett megindítani. Előmozdította ezt a kormány politikája is, amely 1881-től kezdve, amikor Matlekovits Sándor államtitkár kezdeményezésére báró Kemény Gábor kereskedelmi miniszter külön törvény alapján megkezdte az iparnak adókedvezményekkel való állami támogatását, határozott céljának tűzi ki a magyar gyáripar fejlesztését.

Különösen a cukoripar az, amely a nyolcvanas évek végén erős fejlődésnek indul. Egyes cukorgyárak, amelyek a Patzenhofer-, a Stummer-családok és mások tulajdonában voltak, már régebben is léteztek. 1889-ben a Kornfeld Zsigmond kezdeményezésére megalakult Magyar Cukoripar Rt. Botfalun (Brassó mellett) és Szerencsen épít cukorgyárakat, a Deutsch Ignác és Fia cég a hatvani, a Stummer-cég a mezőhegyesi, a Schossberger-cég a selypi cukorgyárat alapítja meg. Kornfeld mellett a magyar cukoripar megalapítása különösen a Deutsch Ignác és Fia cég főnökének, Hatvány Deutsch Sándornak nevéhez fűződik, aki éles judíciumával, nagy látókörével és gyors elhatározásokra valló rendkívüli képességével kimagaslik korának gazdasági tekintélyei sorából. Világos, a dolgok velejét és részleteit egyaránt áttekintő és kellő arányokban látó, mindig termékeny elméje öbenn is a tervek kivitelében tanúsított nagy eréllyel és körültekintéssel párosult. Külső megjelenésével, öntudatos, kimért és kissé rideg modorával típusa a valóban nagyszabású kereskedőnek, aki elgondolásaival kontinenseket ölel fel. Fivérei, Hatvány Károly és Béla és unokafivére, Hatvány József, vele együtt a cukoripar fellendítésének szentelik magukat. A cukoripar azonban 1890 előtt még csak megindulóban van, teljes kibontakozása egy későbbi korban következett be. Hogy 1890-ig is volt haladás e téren, az kiviláglik abból, hogy a magyar cukorgyárak 1871—72-ben még csak 2.8 millió mm répát dolgoztak fel, 1889—90-ben 6.1 milliót. Nyerscukorból előállítottak

1867—68-ban 140.000, 1890—91-ben 917.000 mm-t. Fejlődik a sörgyártás, amelyben a Dreher-család mellett, amely már a hatvanas években alapította Kőbányán sörgyárát, a Haggemmacher-család is kiveszi részét és fejlődik a mezőgazdasági ipar terén a szeszgyártás is, amelynek termelése 1868—69 és 1888—89 között 72.5 millió hektoliter fokról 104.6 millió hektoliter fokra emelkedik. A bőrparban a Csehországból bevándorolt Wolfner Gyula és Lajos, valamint Gyulának fiai, József, Ferenc, Tivadar és Gyula tűnnek ki, akik eredetileg szerény keretek között működött timárcégüket az ország egyik leg-hatalmasabb gyárvállalatává fejlesztik. Vérbeli iparosok, akiknek családi hagyományaihoz tartozott, hogy minden ivadékuk egészen alulról kezdve megtanulja az egész timármesterséget. A textilipar 1890-ben még csak fejlődésének kezdetén van. Egyes cégek — kivált Óbudán — nyomóipart folytatnak, amely később a kékfestőiparral bővül ki. Kiválnak közülük Finály, kinek vállalatát előbb a Spitzer Gerson és Társa cég, majd jóval később a Kartonnyomóipar Rt. veszi át és a Goldberger Sámuel F. és Fiai cég, amely idővel — de már a háború után — a szövésre és fonásra is berendezkedik. 1884-ben alakul meg a Hitelbank égisze alatt a Pamutipar Rt. is. Tulajdonképpen azonban Magyarország 1890-ben alig jutott túl a nagyobbarányú ipari fejlődés első kezdetein. Csak ennek a fejlődési folyamatnak megindítása az 1890-ben befejeződött politikai korszak érdeme, a fejlődési folyamat maga már a következő korszakba esik.

Az iparnak 1867 és 1890 között való megerősödését mutatja a kőszénbányászatnak és a vasérctermelésnek fejlődése is. A Magyarországon termelt kőszénmennyiség 1868 és 1890 között 5 millió mm-ről 10 millióra, a termelt bamaszénmennyiség 4.4 millió mm-ről 22.5 millió mm-ra, a vasérctermelés ugyanabban az időben 3 millióról 8 millió mm-ra emelkedik. Összesen a bányászat és kohászat termékei 1868-ban 16.5 millió, 1890-ben 28.9 millió forint értéket képviseltek. A kőszénbányászat terén a hetvenes években megalakult Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. áll első helyen, elnöke gr. Forgách Antal, vezérigazgatója még 1890-ben is Feldmann Károly, de helyet foglal már az igazgatóságban Chorin Ferenc is, akinek neve később ennek a társaságnak hatalmas fejlődésével elválaszthatatlanul össze van kapcsolva. A vasiparban a Diósgyőri állami vasgyár és a Szab. Osztrák-Magyar Államvasúttársaság resicai vasművei mellett 1881-ben megalakul két régebbi vállalat összeolvasztásából a Rimamurányi Vasmű Rt. Laczkó Antal elnöklete alatt. Röviddel megalakulása után Brüll (Bíró) Ármin kerül élére, aki szűkszavú és egyedül szakmájának élő kiváló gyáros és kereskedő, aki teljesen azonosítja magát vállalatával és hajthatatlan eréllyel fokról fokra erősíti és fejleszti azt.

A nyolcvanas évek végén a magyar gazdasági élet már bizonyos, a határon túl terjedő expanzivitást is mutat. A nyolcvanas évek második felében Szerbiában és Bulgáriában kiépült keleti vasutak a Balkán-félsziget államait nagyobb mértékben nyitották meg az európai forgalom részére és a magyar gazdasági élet késedelem nélkül hozzájárított az ebből kínálkozó lehetőségek kihasználásához. Ebben a Kereskedelmi Bank járt elől, amelynek megbízásából Weiss Fülöp akkori

igazgató több Balkán-városban értékes pénzügyi összeköttetéseket teremtett, míg Klein Gyula a Hitelbank vezetősége részéről ugyanakkor a Balkán-államokkal való áruforgalom útjait egyengette. Magyarország bekapcsolódott a tengerhajózásba is, amelyben a hetvenes évek végéig az Osztrák Lloyd-ra volt utalva. A magyar állam 1878-ban létesít megállapodást a Schenker és Társa és a Barrel & Sons, London, cégekkel rendes hajójáratoknak Fiuméből való fenntartása tárgyában. Ebből a megegyezésből alakul ki 1880-tól kezdve az Adria Tengerhajózási Rt., amely évi 150.000 forint állami támogatás fejében évenként legalább 150 gőzhajójáratot köteles fenntartani, — ezekből 60—75-öt Fiume és a nyugateurópai kikötők között. Ezt a szerződést a kormány 1886-ban megújítja, amikor úgy az évi szubvenciót, mint a fenntartandó hajójáratok számát felemeli.

GRATZ GUSZTÁV